

**КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ
В АСПЕКТІ ДОТРИМАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ****CONSTITUTIONAL RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE
IN THE CONTEXT OF COMPLIANCE WITH EUROPEAN STANDARDS OF PROTECTION**

Голубенко І.І., к.ю.н.,
старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Сгорова В.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну проблема захисту прав внутрішньо переміщених осіб набула особливої проблематики та актуальності. Конституція України гарантує рівність усіх громадян у правах і свободах, гарантованих громадянам, без обмежень через їхній статус. Однак сучасність викликає занепокоєння у забезпеченні цих прав на території України для мільйонів переміщених осіб.

Незважаючи на розробку низки правових механізмів та соціальних програм, на практиці внутрішньо переміщені особи часто стикаються з перешкодами у реалізації своїх прав. Це стосується питань забезпечення житла, працевлаштування, фінансування програм соціального забезпечення, рівності і захисту від дискримінації, виборчих прав та доступу до правосуддя. У статті розглянуто правові аспекти статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, їхні конституційні гарантії, а також проблеми та перспективи вдосконалення правового механізму їхнього захисту. У цьому контексті важливим є порівняльний аналіз національного підходу до прав внутрішньо переміщених осіб з європейськими стандартами, що закріплені у міжнародно-правових документах Ради Європи та міжнародних документах Організації Об'єднаних Націй. Європейські стандарти вимагають недискримінації, повного доступу до правосуддя, гарантій житла, гуманітарного захисту та участі в громадському житті. Україна здійснила низку важливих кроків у гармонізації національного законодавства із європейськими підходами до захисту внутрішньо переміщених осіб.

У висновках обґрунтовується необхідність удосконалення законодавства, яке регулює права внутрішньо переміщених осіб, шляхом адаптації його до міжнародних стандартів, розширення державних програм підтримки за допомогою співпраці з міжнародними організаціями, а також законодавчого врегулювання виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, подальшого розвитку спеціального державного фонду компенсації за втрачене житло. Ефективним способом захисту може стати запровадження дієвого моніторингу дотримання прав, впровадження інклюзивних політик у сферах житла, освіти й зайнятості, а також розвиток системи правової допомоги й підвищення правової обізнаності серед внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міжнародні стандарти, Конституція України, Європейські стандарти.

Since the beginning of the full-scale russian invasion of Ukraine, the issue of protecting the rights of internally displaced persons (IDPs) has become particularly pressing and relevant. The Constitution of Ukraine guarantees the equality of all citizens in rights and freedoms without restrictions based on their status. However, the current situation raises concerns about the actual implementation of these rights for millions of displaced persons within Ukraine. Despite the development of several legal mechanisms and social programs, in practice, IDPs often face obstacles in exercising their rights. These challenges relate to housing provision, employment, funding for social welfare programs, equality and protection from discrimination, electoral rights, and access to justice. This article explores the legal aspects of the status of internally displaced persons in Ukraine, their constitutional guarantees, as well as the problems and prospects for improving the legal framework for their protection. In this context, a comparative analysis of the national approach to IDP rights and the European standards – enshrined in the legal documents of the Council of Europe and the international instruments of the United Nations – is particularly relevant. European standards demand non-discrimination, full access to justice, housing guarantees, humanitarian protection, and participation in public life. Ukraine has already taken a number of important steps to harmonize its national legislation with European approaches to the protection of internally displaced persons. The conclusions justify the need to improve legislation regulating the rights of IDPs by adapting it to international standards, expanding state support programs through cooperation with international organizations, legislatively addressing the electoral rights of IDPs, and further developing a special state compensation fund for lost housing. Effective protection may also be achieved through the implementation of robust monitoring of rights compliance, the adoption of inclusive policies in the fields of housing, education, and employment, as well as the development of a legal aid system and enhancement of legal awareness among IDPs.

Key words: internally displaced persons, international standards, Constitution of Ukraine, European standards.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [1]. За статтею 2, вище згаданого закону, Україна зобов'язується вживати всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов вимушеного ВПО, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні. Відповідно до закону подати заявку на оформлення статусу ВПО можуть люди, які покинули свій дім через війну та оселилися в іншому місці в межах України, навіть якщо це була зміна місця проживання в одній громаді. В контексті досліджуваної теми доцільно розглянути основні права внутрішньо переміщених осіб, якими є: право на житло, право на соціальний захист, право на рівність і захист від дискримінації, трудові права, виборчі права.

Право на житло. Право на житло закріплено в міжнародних документах Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) та Ради Європи. У рамках ООН це право визначено у Загальній декларації прав людини, у пункті 1 статті 25: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [2]. Дане положення отримало подальший розвиток у статті 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [3]. Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав опублікував кілька Загальних коментарів, у яких роз'яснюються компоненти цього права, включно з правом на належне житло (Загальні коментарі 4 і 7), і підкреслив, що право на належне житло слід розглядати як право жити будь-де в умовах безпеки, миру й гідності [4]. У праві Ради Європи Європейська соціальна хартія (переглянута) встановлює право на житло у пункті 31 (частина I). У статті 31 (частина II), з метою забезпечення її ефективного здійснення, Європейська соціальна хартія зобов'язує сторони: сприяти доступові до житла належного рівня (§1); запобігати бездомності та скорочувати її з метою поступової ліквідації (§2); і встановлювати на житло ціни, доступні для малозабезпечених осіб (§3) [5]. Конституція України у ст. 47–48 гарантує право на житло та достатній життєвий рівень [6].

Україна впровадила ряд програм для підтримки для ВПО, які розроблені з метою дотримання права на житло: «Кредит на житло для ВПО» [7], «Домівка+», «ЄОселя», а із кінця січня 2025 року в Україні запрацювала Державна програма субсидій на оренду житла для ВПО, яка передбачає часткову фінансову компенсацію орендарям частини орендної плати та орендодавцям частини податків [8].

Верховна Рада ухвалила законопроект № 11161 «Про компенсації за зруйноване або вціліле майно на окупованих територіях або на територіях, де ведуться активні бойові дії» [9]. Його основна мета полягає у компенсації за пошкоджене та зруйноване житло, яке розташоване на окупованих територіях та в зоні бойових дій після 24 лютого 2022 року. Нині законопроект в очікуванні останнього етапу – підпису президента України. По цьому майбутньому закону потрібно буде працювати з міжнародними партнерами щодо додаткового знаходження фінансів. Розмір компенсації будуть вираховувати за спеціальною формулою Кабінету Міністрів. Процедура подачі заяви на компенсацію буде та ж сама, як і зараз по програмі «Відновлення» – і через «Дію», і через ЦНАП. Заяви наразі вже приймаються.

Також, був ухвалений закон стосовно компенсації, № 4114-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пріоритетного права деяких категорій внутрішньо переміщених осіб на отримання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна» [10]. Він розширює перелік тих категорій ВПО, яким компенсації держава має виплачувати у першу чергу та стосується лише тих, чие житло повністю зруйновано.

Питання забезпечення житлом ВПО в Україні є актуальним та проблемним, незважаючи на активні дії держави, житлові програми, програми кредитування, компенсації та інші заходи, які впроваджувалися урядом.

Право на соціальний захист. В офіційних документах ООН та Ради Європи закріплено право фізичних осіб на соціальний захист. ООН закріплює це право в основних конвенціях про права людини, в тому числі, між іншим, в Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [11], Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [12] та Конвенції про права дитини [13]. Також воно сформульоване в Міжнародному пакті

про економічні, соціальні та культурні права. У праві Ради Європи Європейська соціальна хартія (переглянута) гарантує право на соціальний захист у багатьох своїх положеннях, зокрема, встановлюючи право на соціальне забезпечення у статті 12, право на соціальну та медичну допомогу у статті 13, право користуватися послугами соціального забезпечення у статті 14, право працюючих жінок на охорону материнства у статті 8, право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист у статті 16, право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист у статті 17 і право на захист від бідності та соціального відчуження у статті 30. Зазначені положення вимагають позитивних дій з боку держави як за часів миру і процвітання, так і за часів збройних конфліктів і воєн [5]. Конституція України (ст. 33, 46, 48, 55, 64) – гарантує право на соціальний захист [6].

З метою соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення Урядом України спільно з міжнародними партнерами було розроблено програму допомоги для незахищених родин з дітьми, які постраждали через війну в Україні та потребують фінансової підтримки. ЮНІСЕФ спільно з Міністерством соціальної політики реалізують програму «Спільно» [14]. Окрім допомоги від ЮНІСЕФ, передбачена підтримка і від інших агенцій ООН, наприклад УВКБ ООН, Всесвітня продовольча програма ООН, Міжнародна організація з міграції. Кожна агенція висуває свої критерії для отримання допомоги. Міжнародні організації та структури ООН надають фінансову допомогу постраждалим від війни в Україні у тісній співпраці з національними державними структурами, оформлюючи співпрацю через укладання окремих спеціальних меморандумів та, навіть, у деяких випадках, за допомогою прийняття Постанов КМУ. Уряд України надає необхідну інформацію, здійснює верифікацію даних, які особа вказує, звертаючись за грошовою допомогою. Для інформування населення на платформі ДІЯ було розроблено інструкції порядку та вимоги для отримання статусу ВПО, грошової допомоги від держави та допомоги від міжнародних організацій. Також розроблена окрема соціальна платформа «Допомога» на якій українці, які постраждали від війни, можуть отримати допомогу подавши заявку [15]. До проблем підтримки необхідно віднести захист окремих категорій осіб, таких як ВПО пенсійного віку, ВПО дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю I групи, ВПО діти, які перемістилися у межах України зі своїми батьками, опікунами, родичами чи закладами, в яких вони перебували, після початку повномасштабної збройної агресії росії є внутрішньо переміщеними особами, можуть бути офіційно зареєстровані та отримати довідку ВПО, так само, як і дорослі.

Право на рівність і захист від дискримінації. Заборона дискримінації є фундаментальним принципом міжнародного права у сфері прав людини, закріпленим у низці ключових міжнародних договорів. Зокрема, право на захист від дискримінації гарантується Міжнародним пактом ООН про громадянські і політичні права (1966) [16], Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права (1966) [3], Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965) [11], а також Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) [12]. У межах правової системи Ради Європи цей принцип закріплений як у Європейській конвенції з прав людини, так і в Європейській соціальній хартії (переглянутій). Зокрема, стаття Е Європейської соціальної хартії, яка базується на положеннях статті 14 Європейської конвенції з прав людини, прямо забороняє всі форми дискримінації. Вона підтверджує право кожної особи на захист від дискримінації при реалізації прав і свобод, передбачених Хартією, незалежно від того, чи має така дискримінація прямий чи опосередкований характер.

Під час військової агресії росії проти України особливої актуальності набуває забезпечення недопущення

дискримінації при застосуванні регресивних заходів, пов'язаних з обмеженням прав і свобод. Згідно з міжнародними стандартами прав людини, такі заходи мають бути вільними від будь-яких форм дискримінації – як прямої, так і прихованої, формальної чи фактичної. Зазначений принцип вимагає усунення будь-якої дискримінації, що виникає внаслідок правових або політичних рішень, які встановлюють відмінності між групами населення за ознаками статі, раси, етнічного походження, релігії чи іншими ознаками. В умовах війни дотримання цього принципу є ключовим для забезпечення рівності та недискримінаційного доступу до прав і гарантій, передбачених національним та міжнародним правом.

Загальна заборона дискримінації закріплена у статті 24 Конституції України, що встановлює рівність конституційних прав і свобод громадян та рівність перед законом. Іноземці та особи без громадянства мають такі ж самі права і свободи, як і громадяни України відповідно до статті 26 Конституції України [6].

Виклики пов'язані з дискримінацією ВПО можуть виникнути в багатьох сферах життя, у тому числі щодо пошуку житла та працевлаштування, евакуації, соціального захисту тощо. Найбільш характерною формою дискримінації ВПО та постраждалих від війни осіб є так звана інверсійна (непряма) дискримінація, коли йдеться про застосування однакових правил до осіб, котрі перебувають в істотно відмінному становищі [17].

Особи, які постраждали внаслідок збройного конфлікту та були змушені залишити місця постійного проживання, мають рівні права і свободи з рештою населення України. Водночас, вони можуть потребувати додаткових заходів з боку держави для забезпечення повної реалізації цих прав. На законодавчому рівні принцип недопущення дискримінації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) за ознакою їхнього переміщення закріплений у статті 14 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Зазначена норма гарантує рівність ВПО у доступі до всіх сфер суспільного життя, включаючи соціальні послуги, освіту, охорону здоров'я, працевлаштування та участь у суспільно-політичному житті.

Трудові права. Досліджуючи питання трудових прав необхідно звернутись також до системи права Ради Європи. Ключовим документом, що визначає трудові права, є переглянута Європейська соціальна хартія, яка закріплює основні соціально-економічні права у більшості своїх положень. Водночас, при розгляді питань, пов'язаних із трудовими правами, важливо також враховувати положення Європейської конвенції з прав людини (1950) [18] та Європейської конвенції про правовий статус трудових мігрантів (ETS № 93) [19]. Права, гарантовані Європейською соціальною хартією, мають фундаментальний характер і повинні розглядатися як першочерговий обов'язок кожної держави-члена Ради Європи. Захист і забезпечення цих прав є особливо важливими навіть за умов надзвичайних ситуацій, зокрема у контексті збройних конфліктів, коли вразливість працівників, зокрема внутрішньо переміщених осіб і трудових мігрантів, значно зростає.

З метою стимулювання зайнятості ВПО у період дії воєнного стану, Кабінетом Міністрів України було ухвалено постанову від 20 березня 2022 року № 331, якою затверджено Порядок надання компенсації витрат роботодавцям на оплату праці осіб, переміщених унаслідок бойових дій [20]. Вказаний механізм спрямований на підтримку роботодавців у створенні нових робочих місць для

ВПО та забезпечення інтеграції таких осіб у регіональні ринки праці. Реалізація цього Порядку є важливим елементом державної політики у сфері захисту соціально-економічних прав переміщених громадян в умовах збройного конфлікту.

Виборчі права. Особливої уваги потребує питання забезпечення виборчих прав ВПО, що безпосередньо впливає на їхню політичну участь та інтеграцію у приймаючі громади. Розділ III Конституції України – гарантує кожному громадянину право брати участь у виборах та обирати представників у органи влади [6]. Однак законодавство досі не врегулювало питання голосування ВПО на місцевих виборах, що фактично обмежує їхню політичну участь. Це створює ситуацію, коли тисячі переселенців, які проживають у інших місцевостях, не мають можливості впливати на політичні рішення на місцевому рівні, що порушує їхні конституційні права. Відсутність політичної представленості ВПО в органах місцевого самоврядування знижує ефективність прийняття рішень, які мають безпосередній вплив на їхній добробут та інтеграцію у громади.

Крім цього, статус ВПО в Україні регулюється низкою інших нормативно-правових актів: Конституція України (ст. 33, 46, 48, 55, 64) – гарантує право на свободу пересування, соціальний захист, достатній життєвий рівень, правовий захист [6] Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» – гарантує правову підтримку ВПО [21]. Закон України «Про державний реєстр виборців» – регулює виборчі права ВПО [22]. Постанови Кабінету Міністрів України (№ 509, № 365, № 505, № 332, № 709) – встановлюють процедури обліку, соціальної підтримки та виплат [23].

Політична участь внутрішньо переміщених осіб є однією з фундаментальних проблем, яка досі не отримала належного законодавчого врегулювання. Внесення змін до виборчого законодавства дозволить ВПО голосувати на місцевих виборах за місцем фактичного проживання, що сприятиме їхній інтеграції в приймаючі громади та забезпечить їхнє представництво в місцевих органах влади. Слід також спростити процедури реєстрації виборців серед ВПО, зокрема запровадити можливість онлайн-реєстрації або реєстрації через органи соціального захисту, що дозволить охопити ширшу кількість виборців [24].

Висновки. У контексті євроінтеграції, особливо важливою є відповідність українського законодавства та практики захисту прав внутрішньо переміщених осіб стандартам Ради Європи. Європейські стандарти передбачають обов'язкове забезпечення недискримінації, доступу до правосуддя, гарантій житла, гуманітарного захисту та можливості участі у громадському житті. Україна вже зробила значні кроки в напрямі гармонізації свого законодавства з міжнародними зобов'язаннями, однак потребує подальших дій. Для подальшого ефективного захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні необхідно надалі удосконалювати чинне законодавство шляхом його гармонізації з міжнародними стандартами, розширити державні програми підтримки через співпрацю з міжнародними організаціями, законодавчо врегулювати виборчі права внутрішньо переміщених осіб та розвивати спеціальний державний фонд компенсації за втрачене житло. Додатково важливим є запровадження ефективного моніторингу дотримання прав, реалізація інклюзивних політик у сферах житла, освіти та зайнятості, розвиток системи безоплатної правової допомоги та підвищення правової обізнаності серед внутрішньо переміщених осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 14.04.2025).
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 14.04.2025).

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 14.04.2025).
4. Загальні коментарі Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=11 (дата звернення: 14.04.2025).
5. Європейська соціальна хартія (переглянута) : міжнародний документ від 3 трав. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 14.04.2025).
6. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. / *Верховна Рада України*. Харків : Право, 2016. 82 с.
7. Кредит на житло для ВПО. Державні послуги онлайн : веб-сайт. URL: <https://diia.gov.ua/services/kredit-na-zhitlo-dlya-vpo> (дата звернення: 14.04.2025).
8. Субсидія на оренду житла для внутрішньо переміщених осіб. Пенсійний фонд України : веб-сайт. URL: <https://www.pfu.gov.ua/mk/163621-subsydiya-na-orendu-zhytla-dlya-vnutrishno-peremishhenyh-osib/> (дата звернення: 14.04.2025).
9. Про компенсації за зруйноване або вціліле майно на окупованих територіях або на територіях, де ведуться активні бойові дії : законопроект від 12 квіт. 2024 р. № 11161. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43982> (дата звернення: 14.04.2025).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пріоритетного права деяких категорій внутрішньо переміщених осіб на отримання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна : Закон України від 4 груд. 2024 р. № 4114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4114-IX#Text> (дата звернення: 14.04.2025).
11. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : міжнародний документ від 21 груд. 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 14.04.2025).
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : міжнародний документ від 18 груд. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 14.04.2025).
13. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 14.04.2025).
14. Програма гуманітарної допомоги ЮНІСЕФ для українців. Глобальний сайт ЮНІСЕФ : веб-сайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers> (дата звернення: 14.04.2025).
15. Яка фінансова допомога передбачена для ВПО. Єдиний портал державних послуг «Дія» : веб-сайт. URL: <https://bf.diia.gov.ua/articles/yaka-finansova-dopomoha-peredbachena-dlia-vpo> (дата звернення: 14.04.2025).
16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 14.04.2025).
17. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Переглянутий базовий аналіз. / С. Заєць та ін. Харків, 2019. С. 34.
18. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.04.2025).
19. Європейська конвенція про правовий статус трудящих мігрантів : міжнародний документ від 24 листоп. 1977 р., ETS № 093. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text (дата звернення: 14.04.2025).
20. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 20 берез. 2022 р. № 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.04.2025).
21. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 14.04.2025).
22. Про державний реєстр виборців : Закон України від 22 лют. 2007 р. № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text> (дата звернення: 14.04.2025).
23. Про облік внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовт. 2014 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.04.2025).
24. Бобось О. Л., Майстренко К. М. Конституційні гарантії прав людини для внутрішньо переміщених осіб : правові аспекти та проблеми реалізації. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4 (86). С. 23-30.